

خروج نسخه‌های خطی از ایران

ولادیمیر ایوانف*

ترجمه هاشم بنابه‌پور

اطلاعات این مقاله ممکن است برای کتابخانه‌ها و مجموعه‌داران نسخه‌های خطی فارسی و عربی مفید باشد. مبنای این اطلاعات تجربه‌ای شخصی است و به روند صدور مجوز خروج نسخه‌های خطی از ایران بر طبق مقررات جدید مربوط می‌شود.

هر نسخه خطی، چه نایاب چه عادی، با ارزشی بالغ بر هزاران پوند یا بی‌ارزش، در صورتی که ۵۰ سال قدمت داشته باشد، رسماً «عتیقه» محسوب می‌شود.^۱ در هر شهر بزرگی ممکن است بتوان مجوز خروج نسخه‌های جدید را بدون اینکه مسئولیتی متوجه شعبه‌های محلی اداره معارف باشد به دست آورد.^۲ اخذ مجوز برای خروج نسخه‌های خطی که متجاوز از ۵۰ سال قدمت دارند مستلزم گرفتن مجوز ویژه‌ای از «اداره مرکزی معارف» است. و خود نسخه نیز می‌بایست ارائه شود. در صورتی که خریدار نخواهد شخصاً به تهران بیاید، یا باید نسخه‌ها را به شعبه محلی اداره معارف تحویل دهد، یا مستقیماً به اداره مرکزی بفرستد. سیاهه کامل ضمیمه نسخه خطی، می‌بایست معرف عناوین نسخه‌ها، اسامی مؤلفان، موضوع‌ها، تاریخ کتابت، قیمت، اندازه، طول، عرض و غیره باشد و همه می‌بایست به هزینه صاحب نسخه به تهران ارسال شود. در تهران روال کار از این قرار است: دفتر مرکزی معارف پس از دریافت کتاب‌ها آنها را همراه با نامه‌ای در پاکت (لغاف) به وزارت مالیه در اداره بیوتات ارسال می‌کند. اداره بیوتات کتاب‌ها و فهرست آنها را به اداره خزانه که سرپرستی املاک دربار شاهی را بر عهده دارد، ارائه می‌دهد تا در مورد دزدی بودن یا نبودن آنها اطمینان حاصل شود که نسخه‌ها از کتابخانه سلطنتی به سرقت نرفته است، و در صورت سرقت، همه کتاب‌ها مصادره می‌شود.^۳ سپس کتاب‌ها را به اداره بیوتات باز می‌گردانند و در آنجا نسخه‌ها مهر و امضا می‌شود، بسته‌بندی می‌گردد و مهر و موم می‌شود و با نامه‌ای در پاکت بار دیگر به اداره مرکزی معارف فرستاده می‌شوند. این اداره بررسی نهایی را انجام می‌دهد و درباره درستی قیمت آنها تحقیق، و با کمک موقوم خاصی ارزش واقعی آنها را تعیین می‌کند و اجرتی را معادل ۲۰٪ ارزش اعلام شده از صاحب نسخه دریافت می‌نماید. سپس کتاب‌ها دوباره مهر می‌شود و بسته‌بندی می‌گردد و غیره. در اینجا، روال کار بسیار پیچیده و مفصل است و ۱۰٪ ارزش کتاب به اضافه هزینه‌های مبهمی با عنوان مالیات اتومبیل و حق انبارداری و غیره اخذ می‌شود که شامل دو درصد (۲٪) است. پس از آنکه بسته‌ها را با سرب مهر و موم کردند آن را به دست مالکش می‌سپارند.

* خاورشناس روس، ۱۸۸۶-۱۹۷۰م.

✓ مشخصات اصل مقاله چنین است:

Vladimir A. Ivanov, "Exportation of Manuscripts from Persia", *Journal of the Royal Asiatic Society*, N. S. 24 (1928), pp. 235-351.

۱ نک: بخشنامه وزارت معارف، ش ۳۱۰۵۷، آبان ۱۳۰۴.

۲ از زمان آغاز چاپ از باارزش‌ترین نسخه‌های خطی فقط رونوشت‌برداری می‌کردند و در میان نسخه‌های خطی قدمت نسخ خطی که کمتر از ۵۰ سال باشد عمدتاً دست خط‌های مؤلفان فارسی زبان معاصر است. هم نسخه‌های قدیم و هم نسخه‌های جدید قیمت بسیار بالایی دارند. دقیقاً همین نسخه‌های خطی این گروه از نویسندگان است که شاید به سهولت از کشور خارج می‌شود. علی‌ای حال، تعداد گسترده‌ای از کتاب‌های درسی معمول درباره دستور زبان، کلام، منطق و غیره را سراغ داریم که اگرچه حدوداً دو سده پیش از آن نسخه‌ها استنساخ شده است کمتر از نسخه‌های دیگر همان آثار ارزش دارند و اغلب هم عملاً بی‌ارزش‌اند، اما این نسخ خطی را هم باید عتیقه به حساب آورد و صدور مجوز خروج آنها با رویه‌ای که در اینجا شرح دادیم بسیار دشوار و پیچیده است.

۳ در مؤسسات مختلف ایران کاملاً مطمئن شدم که دله دزدی از تمام کتابخانه‌های دولتی ایران به شدت معمول است. حتی خوشبین‌ترین مأموران ایرانی این ادعا را ندارند که در مرزهای کشور قاچاق رواج ندارد یا بسیاری از دزدان لزوماً آحمق‌هایی هستند که کتاب‌ها را برای گرفتن مجوز خروج ارائه می‌کنند. بنابراین روند پیچیده تمام این اقدامات پیشگیرانه بیشتر در مورد آن دسته از نسخ خطی مؤثر است که در ظاهر ارزش کمی دارند، اما در صورت جستن از خطر نابودی گریزناپذیر ارزش واقعی خود را خواهند یافت.

از این رو، این روند شامل سی و دو درصد (۳۲٪) هزینه اصلی نسخه‌های خطی است. زمان لازم برای آن بسیار متفاوت است. اگر صاحب اثر شخصاً اقدام کند، دو یا سه هفته طول می‌کشد و اگر کتاب‌ها را به اداره بفرستند چندین ماه به طول می‌انجامد. گفتنی است که عملاً درخواست از شعبه‌های استانی [اداره] معارف بی‌ثمر است. آنها غالباً از صدور مجوز برای نسخه‌های جدید هراس دارند، اگرچه قانوناً حق صدور چنین مجوزی را دارند. زیرا ادارات مرکزی یا فراموش می‌کنند یا اصلاً به خودشان این زحمت را نمی‌دهند که شعبه‌های استانی خود را از تغییرات با خبر کنند و مأموران مناطق دور افتاده را دقیقاً در جریان مقررات جدید بگذارند. به همین دلیل آنان همواره می‌کوشند از خود سلب مسئولیت کنند. بی‌سبب نیست که شعبه‌های استان‌ها اغلب در مورد نسخه‌های خطی کاملاً دست و پا شکسته عمل می‌کنند. تحولات نظام آموزشی در ایران، نسل جدید را تقریباً در باب ایران باستان و خاصه متون عربی به سمت بی‌اعتنایی سوق می‌دهد. به‌رغم این، بر طبق مقررات جدید، ادارات معارف باید مجوزهایی با موافقت اداره مالیه صادر کنند و این کار را به نماینده‌ای محول می‌کنند که معمولاً چیز اندکی درباره کتاب می‌داند و یا اصلاً و ابداً هیچ چیز در این باب نمی‌داند. اما آنان به هر تقدیر، با ایجاد موانع بسیار در راه مراجعه کنندگان خود به نوعی قدرت‌نمایی می‌کنند.^۴

همه این موارد نشان می‌دهد که کار جمع‌آوری [نسخه‌های خطی] در مقیاس وسیع در ایران کنونی چقدر شاق و طاقت‌فرساست. اگرچه هزاران نسخه خطی با ارزش را سراغ داریم که به علت بی‌توجهی به سرعت در حال از بین رفتن است و از آنها یا به جای کاغذ باطله استفاده می‌کنند، یا جعبه‌های دارو می‌سازند و یا آنها را به جای شیشه به در و پنجره‌ها می‌چسبانند.

کلکته - ژانویه ۱۹۲۹ [۱۳۰۸]

انجامه نسخه مجعول «دیوان» معزی.

خمسه نظامی، ۷۸ق (تهران، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، ش ۵۱۲۹).

^۴ در مورد من (شیراز - اکتبر ۱۹۲۸) نماینده اداره بازرگانی (شخصی به نام خلوتی) سرپرست اداره معارف محلی بیشتر از یک هفته مرا علاف کرد حتی پیش از آنکه جرأت اعتراف به این نکته را داشته باشد که فی‌المثل عربی نمی‌داند و هرگز با نسخ خطی سر و کار نداشته است، ایرادهای بنی اسرائیل می‌گرفت اما مثل خیلی از افراد دیگر آدم بدی نبود، تحصیل کرده بود.